

Jan van Kuik

Het verhaal achter nummer 48345

"Ik was 18 jaar. Toen ben ik gearresteerd. De mooiste jaren van mijn leven zijn weg, als jongen als jeugd. Want die leeftijd... dat zijn de mooiste jaren, dat weet jij wel hè?" Een citaat van Jan van Kuik over het moment dat hij krijgsgevangen werd gemaakt, en dat eindigt met een vraag aan zijn zoon. Het is een droevige en pijnlijke vraag die hij met een glimlach stelt. Een man die zijn eigen gemis vertaalt naar een zekere voldoening, omdat zijn zoon wel van deze jaren heeft mogen genieten. De mooiste tijd van zijn leven, de periode van zijn achttiende tot en met zijn vierentwintigste levensjaar, zijn hem voor altijd ontnomen.

Jeugd in Amsterdam

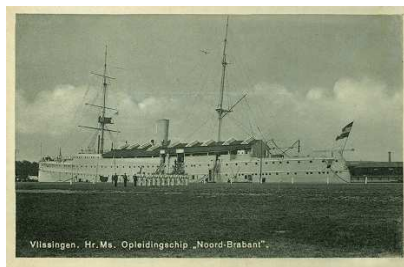
Jan van Kuik wordt als vierde van zes kinderen geboren op 6 december 1922 in een arbeidersgezin in Amsterdam. Zijn vader herinnert hij zich als een lieve, goede en vrome man. "Ik heb deze man van mijn leven nooit horen vloeken. Ikzelf ben slechter, hij was een ongelofelijk goede man." Zijn moeder Johanna herinnert hij zich evenals zijn vader als een lief mens. Zij is vrijwel blind, waardoor Jan van jongs af aan zijn bijdrage aan het huishouden moet leveren.

Jan gaat acht jaar lang naar een gereformeerde lagere school in de Kinkerbuurt in Amsterdam. Als hij vijftien is gaat hij één jaar naar de zeevaartschool in Zwolle. Hij heeft het er goed naar zijn zin. Na deze school gaat hij aan de slag als scheepsjongen op de grote vaart. Jan maakt reizen naar Noord-, Midden- en Zuid-Amerika.

De meidagen van '40

Vanwege de oorlogsdreiging wordt in 1939 het Nederlandse leger gemobiliseerd. Jan wordt in april 1940 opgeroepen als dienstplichtige en komt terecht bij de Koninklijke Marine. Twee dagen na de inval van de Duitsers op 10 mei 1940 bevindt hij zich op het opleidingsschip Hr. Ms. Noord Brabant in Vlissingen. Hier maakt hij het bombardement mee op de mijnenlichter Hr. Ms. Bulgia. Dit schip bevindt zich naast zijn opleidingsschip en er vallen vijftien doden.

Op 13 mei raken ze in gevecht met Duitse parachutisten. Door een klap met een geweercolf raakt Jan gewond. Hij komt twee maanden in het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam te liggen.

Naar Duitsland

Op 1 juli 1941 gaat Jan voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland. Hij krijgt hiervoor eerst drie maanden omscholing in Amsterdam. In Duitsland komt hij terecht in een fabriek voor luchtvaartuitrusting in Berlijn. Hier gaat hij aan het werk achter een draaibank. In augustus van hetzelfde jaar vertrekt zijn broer Herman ook naar Duitsland. Herman belandt ongeveer zeventienhonderd kilometer van hem vandaan in Villingen, niet ver van de Zwitserse grens. Jan vraagt aan om samen met zijn broer aan het werk te kunnen. Zijn verzoek wordt geaccepteerd en hij vertrekt al snel. In Villingen gaat hij samen met zijn broer en een neef, die ook naar Duitsland is gekomen, op kamers. De Nederlanders, waaronder twee vrienden uit Amsterdam, hebben een hechte band. Allen werken ze bij de firma Kienzle-Apparatebau. Hier is Jan bijna acht maanden.

Jan vertelt dat hij wilde vluchten naar het neutrale Zwitserland om zo in Engeland te komen. Hier zou hij zich kunnen aanmelden bij de troepen van de geallieerden. Op zaterdag 21 maart 1942 verlaat de groep Nederlanders ongeoorloofd hun arbeidsplek. Vanuit Villingen vertrekken ze naar Konstanz aan de Bodensee, waar ze rond acht uur in de avond aankomen. De volgende dag zetten ze hun reis voort en gaan ze via Friedrichshafen naar Bregenz om vanuit hier verder te trekken richting de Zwitserse grens. Hier kopen ze een landkaart waarmee ze de route bepalen. Op zondagavond komen ze te voet aan in het plaatsje Lustenau in het huidige Oostenrijk, waar de grens samenvalt met de Rijn. Het plan is om deze over te zwemmen. Twee van de jongens vragen in een herberg na of er nog een slaapplek vrij is en de overige jongens blijven buiten wachten. Opeens staat de Grenzpolizei voor hun neus.

In gevangenschap

Op 22 maart 1942 wordt de hele groep gearresteerd. Ze worden kort verhoord en vervolgens overgebracht naar de politiegevangenis in Bregenz. Er wordt hun verweten naar het leger in Engeland te willen, maar Jan verklaart tijdens zijn verhoor in Bregenz: "Ik heb genoeg gehad van de Duitse parachutist in Zeeland [...] Ik wilde alleen naar Zwitserland om werk te zoeken." De jongens verklaren unaniem alleen werk te willen zoeken in Zwitserland omdat de arbeidsomstandigheden in de fabriek in Villingen erg slecht zouden zijn. Na een week worden ze overgebracht naar de *Haftanstalt* in Feldkirch. In zijn cel in Feldkirch krijgt Jan briefpapier en een kroontjespen. Aan zijn moeder schrijft hij:

'Ik denk moeder dat we een half jaar krijgen, over een maand of vier gaan we voor het gerecht. [...] Herman en Joop en die andere twee jongens zijn bij elkaar, ik alleen. Ik heb ze in twee weken één maal gezien, en dat is ellendig. [...] Bent u soms kwaad moeder op ons? Het ergste is dat we geen geld kunnen opsturen, maar moeder als we daar gebleven waren had u ook niet veel meer gehad. Ik heb vertrouwen moeder, hopelijk zijn we dit jaar nog thuis. [...] als we thuis zijn, blijven we bij je en zullen we gezamenlijk de moeilijkheden van het huisgezin overwinnen. Bij jullie is het toch altijd gezelliger geweest. [...] Schrijven jullie snel? Ik heb dat enigste nodig om door de tijd heen te komen.'

De gevangenisautoriteiten posten de brief echter nooit. Ze bewaren hem wel goed. Ruim zeventig jaar later, tijdens de research voor deze biografie, duikt hij op in het Vorarlberger Landesarchiv in Bregenz.

Op 1 mei 1942 wordt Jan door het Landesgericht Feldkirch tot twee maanden gevangenis veroordeeld wegens een poging tot het onbevoegd overgaan van de *Reichsgrenze*. De groep wordt overgeplaatst naar de gevangenis in Villingen zodat ze na hun straf terug kunnen keren naar hun oude werkplek. Voor iedereen gaat deze regeling op, behalve voor Jan. Voor hem blijft het niet bij de twee maanden uit het vonnis. Hij wordt door de Gestapo in *Schutzhaft* genomen en zal, anders dan de hoop die hij in de brief uitspreekt, niet voor het einde van het jaar thuishkomen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het *Arbeitsamt* vermeldt Jan een 'raddraaier' te vinden. Bij Kienzle in Villingen heeft hij het werk gesaboteerd, legt Jan uit.

Het leven in het kamp Sachsenhausen

Het eerste concentratiekamp waar hij terecht komt, is Sachsenhausen in Oranienburg, niet ver van Berlijn. Het kamp is in 1936 gebouwd door gevangenen en er verblijven voornamelijk 'asociale'. Als Jan hier in september 1942 aankomt, wordt hem direct zijn identiteit ontnomen. De gevangenen worden kaal geschoren, in dezelfde kledij gestoken en ze krijgen een nummer dat hun naam in het kamp vervangt. "Achtundvierzigtausend dreihundertfünfundvierzig", weet Jan nog steeds. "Daar ben ik nog steeds altijd mee in de war als ik iets moet tekenen. Bijvoorbeeld een cheque. Dan heb ik wel eens dat ik mijn kampnummer van Sachsenhausen daarop invulde. [...] Dat is me verscheidene keren gebeurd."

Om de slechte buitencommando's te ontlopen meldt Jan zich snel als *Schlosser* (bankwerker). Zo komt hij terecht in blok 3 op de Heinkel-fabrieken. Een van de Kapo's bij Heinkel, Heinz, heeft hij nog scherp op zijn netvlies staan. "Wat die man mij aangedaan heeft is ongelofelijk: geschopt, geslagen en iedere ochtend op mijn neus. Iedere ochtend."

Na enige tijd krijgt hij TBC waardoor hij in de ziekenbarak belandt en een gat in zijn long krijgt. Hiervoor moet hij behandelingen ondergaan waarbij hij op zijn zij moet liggen en zonder verdoving dikke naalden in zijn buik krijgt. Op de *Kurabteilung* (kuurafdeling) waar hij vervolgens terecht komt, krijgt hij beter te eten (melk en wittebrood), maar ook injecties in zijn borst. Ook moet hij stoffen inhaleren waar hij heel beroerd van wordt. Uit de wekelijkse röntgenfoto's blijkt dat hij steeds zieker wordt en het gat in zijn long steeds groter. In Sachsenhausen worden medische experimenten gedaan en het lijkt erop dat dit bij Jan ook het geval was. Zijn toestand verslechtert met de dag, net als die van zijn medegevangenen in de barak. "Ik heb hier veel mensen zien sterven. Zeer veel. Maar degenen waar je persoonlijk contact mee had, die vergeet je niet. En eentje die was zo aan het huilen. Die voelde: ik kom niet meer thuis. Dat was heel treurig. En ik had mezelf ook opgegeven. Ik had niet meer de hoop of het vertrouwen dat ik thuis zou komen. Als je eenmaal in die situatie zit, heb je de hoop verloren. Totaal. Dan zie je de schoorsteen van het crematorium en denk je: wanneer ben ik aan de beurt?"

In het blok waar hij na de *Kurabteilung* verblijft, krijgt hij van de kamparts te horen dat hij samen met zijn maat Leen Seegers en anderen op transport moet. De eindbestemming is onduidelijk. Het is opmerkelijk dat ze, ondanks de barre omstandigheden in het kamp, hier toch liever willen blijven dan op weg te gaan naar een nieuwe, onbekende bestemming. Ze verwachten dus blijkbaar dat er een plek op aarde bestaat die nog slechter is dan deze. Seegers probeert via kampgenoot Joop Zwart, die tolk is, voor elkaar te krijgen dat ze van de transportlijst worden gehaald. Door zijn werk als tolk heeft Zwart iets meer bewegingsvrijheid in het kamp en kan hij zijn medegevangenen soms een dienst bewijzen. Na de oorlog schrijft Zwart in een brief: 'Mijn werkzaamheden in het kamp veroorloofden mij ook om kennis te nemen van de administratie, hoewel dit laatste zeer omzichtig moest plaatsvinden, ten einde geen achterdocht te wekken bij de aldaar zijnde SS-lieden.' Voor Jan en Leen lijkt Zwart niets te hebben kunnen doen want niet veel later gaan ze toch op transport. Het is dan februari of maart 1944.

Leen Seegers jr.

Op transport

Vanuit de trein ziet Jan het enorme slagveld waarin Berlijn, zijn voormalige werkstad, is veranderd. Voor zijn ogen wordt een Russisch jongetje van ongeveer 14 jaar door een SS'er met de kolf van een geweer geslagen. Jan herinnert zich dat het jongetje tijdens de reis voortdurend aan het huilen en schreeuwen was. Wanneer de trein stopt worden Jan en een Duitse gevangene gedwongen het slachtoffer uit de trein te gooien. "Dus die jongen had zichzelf vast aan de spijlen van de trein. Toen werden met de kolf van het geweer zijn vingers geplet en kapot geslagen. [...] En wij moesten hem eruit gooien, wat mij tot op heden nog wel pijn doet als ik er aan denk. Maar ja, anders werd ik neergeschoten. Dus ik moest wel met die Duitser. En toen werd die jongen met een pistool door zijn hoofd geschoten. Ik zie dat bloed nog uit zijn hoofdje lopen." Hierna moet Jan samen met de andere gevangene het lijkje naar de lijkenwagon slepen.

Uitgehongerd komt hij in Lublin aan, de stad nabij het vernietigingskamp Majdanek. Majdanek, gebouwd in 1941, is met een oppervlakte van 2,7 km² groter dan Auschwitz-Birkenau. Arm in arm komen Leen en Jan dit *Lager* strompelend binnen. Jan herinnert zich dat de barak waarin ze terechtkomen uit wc- en badruimten bestond. In het wc-gedeelte liggen de lijken opgestapeld en staat een dikke laag urine. In 2009, tijdens een bezoek aan het voormalige kamp, constateert Jan dat deze barak de gaskamer moet zijn geweest.

Vergast wordt er op dat moment niet. Intussen is al wel ruim de helft van de gevangenen van zijn transport, waaronder ook zijn maat Leen, gestorven. Iedereen beseft dat het einde wel eens dichtbij kan zijn. Verschillende mensen geven Jan dan ook de boodschap om hun nabestaanden in te lichten in geval van overlijden.

Dan begint het luchtalarm in het kamp te gieren. In dit korte maar voor de kampbewakers onoverzichtelijke moment weet Jan met de hulp van twee gevangenen die al langer in Majdanek zitten uit de barak te ontsnappen. Hij komt terecht in een verderop gelegen barak. Er staan geen bedden en dit noemt Jan "mijn geluk". De gevangenen zitten hierdoor namelijk willekeurig op de grond waardoor hij niet opvalt bij de bewakers. Vier weken lang verblijft hij hier onder zeer slechte omstandigheden. Zo vertelt hij dat ze tijdens het appèl soms urenlang moesten stilstaan, waardoor veel gevangenen letterlijk omvielen in de sneeuw.

Natzweiler in de Elzas

Begin april wordt Jan opnieuw op transport gesteld. Waarom is onbekend. Dit keer gaat het naar concentratiekamp Natzweiler in de Elzas. Tijdens dit transport verblijft hij in een wagon bestaande uit twee door prikkeldraad afgescheiden delen. Aan de ene kant verblijven de bewakers en aan de andere kant de gevangenen. Eén van de gevangenen probeert met een mesje

een gat te maken in de wagon om op deze manier te ontsnappen. Tijdens een stop van de trein worden de houtsplinters van het gat aan de buitenkant opgemerkt door een SS'er. Deze SS'er verzekert iedereen in dit afgezette deel van de wagon neer te schieten. Jan hoort het hem buiten schreeuwen en probeert weg te komen. Met zijn beste Duits krijgt hij het bij een andere bewaker voor elkaar naar de andere kant van het prikkeldraad te mogen. Wanneer de woedende SS'er arriveert, schiet hij flink rond in het door Jan net verlaten gedeelte. Er vallen vier of vijf doden. Jan benadrukt dat hij dit wederom als een moment ziet waarop hij veel geluk heeft gehad.

In Natzweiler wordt Jan gelijk opgenomen in de ziekenbarak, waardoor hij niet in de beruchte steengroeve hoeft te werken. Als de geallieerden enkele maanden na D-Day snel oprukken in Noord-Frankrijk, ontruimen de Duitsers het kamp. Zo belandt Jan op transport naar zijn vierde concentratiekamp.

Dachau en de bevrijding

Op 6 september 1944 komt Jan aan in Dachau. Aanvankelijk komt hij in een gewone barak terecht maar dankzij de hulp van twee medegevangenen wordt hij na enige tijd weer opgenomen in de ziekenbarak. Hij hoeft niet naar appèl maar moet wel elke dag een kleine medische controle ondergaan. Hierbij wordt onder andere zijn temperatuur opgenomen. Koorts heeft hij niet, maar elke dag wrijft hij zijn thermometer op tot boven de 38 graden. Zo kan hij in de ziekenbarak blijven en hoeft hij niet te werken.

Ondertussen heerst er in het kamp een verschrikkelijke tyfusepidemie. De ziekte wordt overgebracht door de vele luizen in het kamp. Jan: "Zes weken voor de bevrijding van Dachau [...] kreeg ik een schoon hemd, en dan keek ik naar het hemd en de luizen zaten er nog in."

Op 29 april 1945 wordt Dachau bevrijd door de Amerikanen. "Ik kwam uit de barak en ik liep op de appèlplaats en daar kwam ik de eerste tegen. Ongelofelijk, ongelofelijk. Gelijk omhelzen. Maar ja, we bleven nog wel in onze barakken voorlopig..." Door de tyfusepidemie in het kamp kan de poort van het kamp niet onmiddellijk geopend worden.

Schreibstubenkarte KZ Dachau

Moeizame repatriëring

Nog maar net bevrijd krijgt Jan zelf vlektyfus en wordt hij opnieuw ernstig ziek. "Ik was aan het smeken: laat me toch een keertje thuiskomen. En naast me lag een Fransman..., een Rus... En een week later waren ze allemaal dood. Ik was aan het knokken voor mijn leven."

Op 21 juni, bijna twee maanden na de bevrijding, verlaat ook Jan het kamp. Per ziekenwagen wordt hij met het laatste Nederlandse Rode Kruis-transport naar Maastricht vervoerd,

waar hij voor herstel in het Jezuïetenklooster komt te liggen. Over de opvang en betrokkenheid van de Nederlandse overheid is hij niet te spreken: "Geen sterveling was er, geen vertegenwoordiger van... niks."

Het is gebruikelijk om de namen van gerepatrieerde gevangenen uit de concentratiekampen op de radio om te roepen om familieleden op de hoogte te stellen. Zo komen zijn ouders te weten dat hij in Maastricht is. "Mijn moeder kwam liftend met mijn broer vanuit Amsterdam, twee dagen reizen naar Maastricht, om mij te bezoeken."

Jans lichaam heeft in de kampen enorm veel moeten verdragen, waaronder het gat in zijn long. Zijn herstel duurt dan ook bijzonder lang. Nadat hij in verschillende ziekenhuizen en opvangcentra is geweest, moet hij ook nog een tijd kuren in het Zwitserse Davos.

Na de oorlog

Door zijn lichamelijke gesteldheid kan Jan niet terug naar de grote vaart. Hij wordt douanebeambte. Jan vindt het moeilijk om zijn draai weer te vinden. "Ik was veel ziek en veel 's nachts aan het spoken over het kamp en over de ellende, doden en ophangingen." Zijn leven is ontwricht. Niet alleen geestelijk maar ook lichamelijk kan hij erg moeilijk herstellen.

Door de ondervoeding in de kampen moet hij onder andere een operatie aan zijn darmen ondergaan. Er blijven operaties volgen en geestelijk gaat het steeds verder bergafwaarts. Hij heeft een gelukkig huwelijk en hij heeft het fijn met zijn kinderen, maar het kamp kan hij niet loslaten.

Als hij midden vijftig is, wordt hij afgekeurd. Hij is dan onder behandeling bij professor Bastiaans, een psychiater die kampslachtoffers met een oorlogstrauma behandelt met LSD-kuren. De kuur laat patiënten hun verleden herbeleven. Bastiaans' werkwijze is zeer omstreven, maar Jan is erg positief over zijn behandeling. Het heeft hem geholpen zijn hart te luchten, zo vertelt hij. Voor de behandeling was hij erg gesloten en sprak hij zelden over de oorlog.

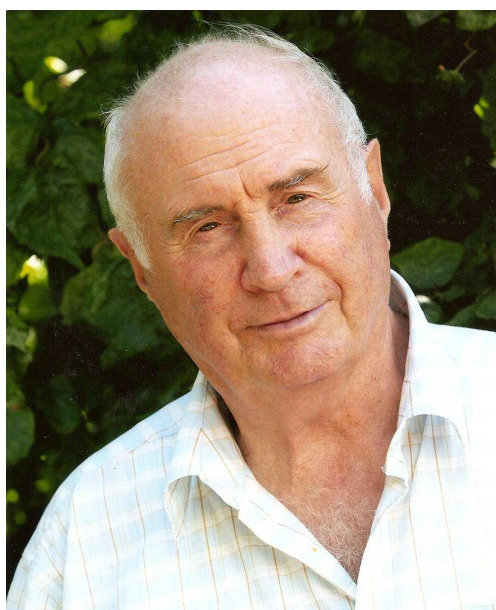
Desondanks zit het verleden hem ook nu nog regelmatig op de hielen. "We gaan nu elk jaar drie maanden naar Mallorca. Om te overwinteren. En dan probeer je te vergeten, zoveel mogelijk. Wat niet lukt. Want als ik iemand zie lopen met een pakje aan, een zebepak, dan ben ik alweer in het kamp."

Het ergste van de oorlog

Veel oud-concentratiekampgevangenen verklaren hun overleven vanuit het perspectief van een wonderbaarlijke redding of een samenloop van zeldzaam gelukkige omstandigheden. Zo ook Jan. Telkens grijpt hij terug op de hoeveelheid geluk die hij op een zeker moment heeft gehad. Zelden schrijft hij zijn overleven aan zichzelf toe. Naar mijn mening een mooie en bescheiden eigenschap.

Maar waar heeft iemand met zo'n verhaal nou het meeste verdriet van? De honger, de doden, de martelingen of de slagen zou je verwachten, maar voor Jan waren geen van deze zaken aan de orde toen ik hem deze vraag stelde. "Het verdriet dat je je ouders hebt aangedaan hè? Dat vond ik heel erg. Mijn moeder die leed daar onder, en mijn vader." Zijn eigen leed komt niet in hem op. "Ik leef nog. En ik zeg altijd tegen mijn vrienden: het leven is mooi [...] Je moet het waarderen. [...] En het leven is kort. Dus je moet er elke dag van genieten. En dat doe ik dus. Elke dag is er één."

Zijn hervonden vrijheid beschouwt hij tot op de dag van vandaag als iets unieks.

Jan van Kuik, 2010

Geschreven door Gijs Berendse (1995) voor het herinneringsboek in de Verzoeningskerk in de Gedenkst tte Dachau en zijn vwo-profielwerkstuk.

Belangrijkste bronnen:

Interview met Jan van Kuik, door Gijs Berendse op 9 oktober 2013

Interview met Jan van Kuik, interviewer onbekend, Sachsenhausen, 2007

Archiefstukken Vorarlberger Landesarchiv, Bregenz: Landesgericht Feldkirch Vr 114/42

Archiefstukken ITS Bad Arolsen, Schreibstubenkarte: Doc. No. 10688971 (1.1.6.7/KRU-KULIM/1292)

Dachau, 22 maart 2014

Jan van Kuik

Gijs Berendse